

Прве иницијативе за обнову економских односа Југославије са земљама „народне демократије“ у суседству 1953–1954

АПСТРАКТУМ: Чланак представља покушај да се на основу југословенских архивских извора и релевантне литаратуре реконструишу први контакти у сфери економије између Југославије и суседних земаља „народне демократије“ после 1948. године и одреди њихова важност и место у процесу нормализације међудржавних односа као и њихова улога у југословенским плановима за даљу економску сарадњу са Западом.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Југославија, земље „народне демократије“, економска сарадња, СССР, Запад

Године сукоба између Југославије и других земаља Источне Европе на челу са СССР-ом нису само створиле нове већ су и „конзервирале“ неке старе проблеме који нису били решени у време „братских“ односа Југославије са овом групом земаља.¹ То је било најочигледније у сфери економије где су неки крупни проблеми наслеђени из прошлости остајали нерешени услед непостојања елементарне комуникације у време када о развоју економских односа није могло бити ни речи. Стаљинова смрт и промене које су наступиле после ње, учинили су да поново постану актуелна размишљања о успостављању економских односа Југославије са земљама совјетског блока а нарочито са

¹ Више о сукобу Југославије са СССР-ом и земљама „народне демократије“ 1948: *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1848. godine*, zbornik radova, Beograd 1999; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knj. III; *Socijalistička Jugoslavija 1945–1988*, Beograd 1988; Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955*, Zagreb 1988; *Velike sile i male države u Hladnom ratu: slučaj Jugoslavije*, zbornik radova, Beograd 2005; Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita*, Zagreb 1990; Радоица Лубурић, *Врхуни мир хладног рата*, Подгорица 1994; Pierre Maurer, *The Tito – Stalin Split in historical perspective*, Bradford Studies on Yugoslavia, no. 11, University of Bradford, 1987; Bernard Lory, *L'Europe balkanique de 1945 à nos jours*, Paris 1996, 37–40; *Зборник радова са међународног округлог стола Тито – Стаљин*, ур. Миладин Милошевић, Београд 2007; Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, I–III, Rijeka–Beograd 1981, 1984.

оним суседним које је географска блискост чинила интересантнијим у том погледу.² На путу нормализације економских односа, међутим, стајали су крупни проблеми између Југославије са једне и Албаније, Бугарске, Румуније и Мађарске са друге стране који су нагомилани у претходним годинама па и деценијама. Сви ти проблеми сводили су се у суштини на дуговања и потраживања која је Југославија имала према Совјетском Савезу и другим источноевропским земљама, па и оним суседним. У пролеће и лето 1953, у југословенском ДСИП-у радило се на прецизном утврђивању југословенских дуговања и потраживања према овим земљама како би Југославија у евентуалним контактима са њима знала тачно на чему је; за тај посао била је формирана и посебна комисија састављена од људи из ДСИП-а, Државног секретаријата за буџет, Народне банке и Уреда за заштиту југословенске имовине у иностранству.³ Формирање овакве комисије нису налагали само унутрашњи југословенски разлози већ и узнемирујуће информације да „друга страна“ настоји да наслеђене проблеме у економској сфери представи у другом светлу и Југославију од повериоца претвори у дужника.⁴ Крајем 1953, сви подаци на југословенској страни били су сабрани и сведени на једну валуту па су у Београду тачно знали шта коме од суседа дугују и шта од кога потражују. Према тим непотпуним подацима, Албанија, Румунија и Мађарска много више су дуговали Југославији него она њима док је једино југословенски дуг према Бугарској био већи него њена потраживања.

Нерешена финансијска питања, односно међусобна дуговања и потраживања, нису била и једини проблем који се током прве фазе нормализације односа Југославије са суседним земљама „народне демократије“ испречио пред обнову њихових економских односа. Ту су, као уосталом и раније, били и проблеми попут сличне привредне структуре ових земаља због које није преостајало много производа који би били интересантни за размену као и проблеми у вези са саобраћајем који се, такође, тек обнављао. Важну препреку обнови економских односа Југославије са суседима из Источног блока пред-

² *Међународна политика*, бр. 112, 1. децембар 1954.

³ Дипломатски архив Министарства спољних послова Србије (даље: ДАМСПС), Политичка архива (даље: ПА), 1953, Источноевропске земље, фасц. 44, дос. 29, Извештај о досадашњем раду Комисије за утврђивање дуговања и потраживања према земљама источног блока, без броја и датума, стр. 1.

⁴ Архив Југославије (даље: АЈ), фонд Кабинет Председника Републике (даље: КИР), I-5-б, Забелешка о разговору са Хелен Фишер, дописницом УП 22. јула 1953, 23. јул 1953, Пов. бр. 1566. Тако су до ДСИП-а доспеле вести које су потекле од другог секретара совјетског Посланства у Београду, Љубимова, да Совјети намеравају да одмах по доласку новог амбасадора Ваљкова „рашчисте“ ова питања те да они сматрају да је Југославија дужна не само СССР-у (што је било тачно) већ и свим другим земљама совјетског блока што за велику већину њих, према југословенским подацима, није било тачно. То је нарочито важило за Мађарску која Југославији није исплатила ратне репарације што је, поред економског и финансијског, представљало и озбиљан политички проблем.

стављао је споразум о привредној сарадњи између Југославије и САД од 8. јануара 1952. којим се Југославија сагласила са условима из америчког закона о контроли помоћи за узајамну безбедност, познатијег под именом *Battle Act*, а који је у ствари представљао ембарго на извоз одређених роба у СССР и источноевропске земље.⁵ У време када је приступила овом ембаргу Југославија није имала никаквих економских контаката са СССР-ом и источноевропским земљама па јој није било тешко да на њега пристане пошто је његово спровођење било услов за примање економске и војне помоћи од САД која је била знатна у време сукоба са Стаљином. Током 1954, међутим, када је дошло до првих компензационих послова са појединим суседним земљама и СССР-ом питање југословенског учешћа у овом ембаргу добијало је све већи значај, поготово што се Југославија у плановима налазила на списку прималаца америчке економске помоћи и за 1955. и 1956. годину.⁶

Питање ембарга на основу *Battle Act*-а није усложњавало само обнову економских односа Југославије са СССР-ом и земљама Источне Европе већ и комплетну трговину Исток–Запад, односно совјетска настојања да после Стаљинове смрти знатно прошири трговинске односе СССР-а и других земаља Источног блока за Западом, земљама Блиског истока и Југославијом која је у њиховим концепцијама убрајана у капиталистичке, односно западне земље. У том смислу су и први покушаји поновног успостављања економских, а најпре трговинских односа Југославије са суседним „народним демократијама“ представљали само део много ширег процеса у коме су до изражаја долазили и интереси многих других земаља, као што је то иначе био случај у тадашњој хладноратовској атмосфери.

Југославија је, осим тога, приликом првих економских контаката са земљама „народне демократије“ водила рачуна и о сопственим економским интересима на удаљенијим тржиштима на којима је тек намеравала да појача своје присуство. Индикативно је стога интересовање са којим је југословенска дипломатија пратила покушаје суседних земаља из редова социјалистичког „лагера“ да прошире своју трговину са земљама Блиског истока, Азије и Африке. Тако је југословенско Посланство у Будимпешти јављало почетком 1954. да су Мађари већ тада „сондирали“ терен за свој извоз на Средоземље, првенствено у Грчку и Турску, али и у удаљеније земље као и да је њихова

⁵ АЈ, КПР, I–3–а, СССР, к. 170, Посета државно-партијске делегације СССР-а на челу са Н. С. Хрушчовом 26. мај до 3. јуна 1955, Информативно-политички материјал, Нормализација економских односа ФНРЈ са источноевропским земљама, 4. мај 1955, без броја, стр. 2. *Battle Act* је предвиђао да се аутоматски и безусловно обустави америчка помоћ свакој земљи која свесно некој од тих земаља испоручи оружје, муницију, ратни и нуклеарни материјал, нафту, обојене метале, стратешку опрему за транспорт и сл. па чак и ако та земља не сарађује са САД у завођењу контроле извоза артикала мањег стратешког значаја.

⁶ Исто, 3.

спремност за обнову економских односа са Југославијом била повезана са њиховим будућим наступом на тржиштима Блиског истока и северне Африке за која је Југославија представљала природан правац преко кога би роба, евентуално, била транспортована.⁷ У исто време, председник мађарске владе Имре Нађ изнео је у мађарској Скупштини спремност за економску сарадњу са западним земљама па и оним у „непосредном суседству“ што се без сумње односило на Југославију.⁸ Отприлике у исто време, и бугарски лидер Влко Червенков у свом реферату на VI конгресу БКП говорио је о успостављању редовних трговинских односа са суседним западним земљама. Пошто је Бугарска такве односе већ имала са Турском и Грчком, било је очигледно да је мислио на Југославију и успостављање трговинских односа од којих се много очекивало у Бугарској.⁹ Осим Мађарске и Бугарске, и Румунија се трудила да уз благослов Совјета на новим тржиштима нађе купце за своју робу.¹⁰ Децембра 1953. до Београда су посредством турског посланства у Букурешту стигле и вести о слању румунске делегације чак у Индију где је она требало да извиди могућности извоза румунских индустријских производа (пре свега опреме за експлоатацију нафте) коју Румунија до тада због слабог квалитета и неконкурентности није успевала да прода у иностранству.¹¹ Интересантно је да је у очима југословенских дипломата у Букурешту, настојање Румуније да се позиционира на тржиштима Блиског истока схваћено и као активност потенцијално директно уперена против Југославије.¹² Југословенски отправник послова Илија Топалоски није искључивао могућност да се при том радило и о покушају потискивања југословенске привреде са тог подручја што би Румуни могли да изведу већим снижавањем извозних цена ради добијања девиза, односно дампингом.

⁷ ДАМСПС, ПА, 1954, Мађарска, фасц. 52, дос. 2, ФНРЈ – Мађарска, 19. јануар 1954, Пов. бр. 18257, стр. 2.

⁸ ДАМСПС, ПА, 1954, Мађарска, фасц. 50, дос. 3, Извештај Посланства ФНРЈ у Будимпешти за раздобље од 15. јануара до 10. марта 1954, Стр. пов. бр. 10/54, Пов. бр. 43222, стр. 1.

⁹ ДАМСПС, ПА, 1954, Бугарска, фасц. 11, дос. 9, О VI Конгресу БКП, Пов. бр. 17948, без датума, стр. 2.

¹⁰ ДАМСПС, ПА, 1953, Румунија, фасц. 74, дос. 4, Извештај Амбасаде ФНРЈ у Букурешту за октобар – новембар 1953, Стр. пов. бр. 22/53, Пов. бр. 415820, стр. 6–7. Новембра 1953. југословенска Амбасада у Букурешту је јављала да Румунија преговара о проширењу трговине са Западном Немачком и да шаље на Блиски исток привредну делегацију која је требало да обиђе чак шест држава (Турска, Сирија, Либан, Египат и Израел) и испита тамошња тржишта и могућности проширивања трговине са тим великим подручјем.

¹¹ ДАМСПС, ПА, 1953, Румунија, фасц. 75, дос. 13, Депеша Амбасаде ФНРЈ у Букурешту ДСИП-у, бр. 459, 23. децембар 1953, Пов. бр. 417210.

¹² ДАМСПС, ПА, 1953, Румунија, фасц. 74, дос. 4, Извештај Амбасаде ФНРЈ у Букурешту за октобар – новембар 1953, Стр. пов. бр. 22/53, Пов. бр. 415820, стр. 8.

За разлику од осталих суседних „народних демократија“, Албанија је 1953. и 1954. остајала ван токова обнове економских односа са Југославијом као и ван токова совјетских настојања за проширење трговинске размене на релацији Исток – Запад. Основни разлог за то биле су изузетно мале извозне могућности албанске привреде, а у случају изостанка било какве иницијативе за обнову економских односа са Југославијом и недовољан помак у нормализацији односа двеју земаља уопште. Сувише је мало било постигнуто на том путу да би трговинска размена и обнова економских односа између Југославије и Албаније уопште и дошле на дневни ред.

До првог контакта који је иницирао обнову трговинске размене између Југославије и суседних земаља Источног блока дошло је у пролеће 1954. у Женеви, на другој по реду консултацији о трговини Исток–Запад коју је организовао Секретаријат Економске комисије УН за Европу.¹³ У очима Београда, састанак у Женеви је сматран најбољим местом за разматрање економских проблема Европе и пажљиво је праћен у југословенској штампи.¹⁴ На том састанку представници југословенских суседа из круга земаља Источног блока, као ни представници СССР, нису директно изразили жељу или спремност за успостављање редовних трговинских односа са Југославијом (што је подразумевало закључивање трговинских уговора), већ су говорили о успостављању трговинских односа са „свим земљама“ не наглашавајући посебно Југославију.¹⁵ Иако заинтересованост није изражена отворено, у оквирима „лагера“ није била тајна да је и са те, као и са југословенске стране, постојао интерес да се економски односи поново успоставе.¹⁶ Са југословенске стране, портпарол ДСИП-а је 9. априла, по завршетку конференције у Женеви, тврдио да Југославија обнову економских односа са источноевропским земљама сматра природним делом нормализације свеукупних односа али и да званичних предлога за тако нешто није било.¹⁷ У билатералним контактима, међутим, било је речи и о конкретној сарадњи мада су се представници свих источноевропских суседа Југославије ограђивали да нису представници својих влада већ само експерти. Нарочито срдачни били су разговори које је југословенска делегација имала са Бугарима. Са њима се разговарало и о конкретним производима који би дошли у обзир за размену, а готово све што су Југословени предлагали,,

¹³ М. С. Kaser (ed.), *The Economic History of Eastern Europe 1919–1975*, III, Oxford 1986, 43; *Борба*, 13. мај 1954; *Међународна политика*, бр. 100, 1. јун 1954.

¹⁴ *Yugoslavia. Political Diaries 1918–1965*, ed. by Robert L. Jarman, vol. IV: 1949–1965, London 1997, 540.

¹⁵ ДАМСПС, ПА, 1954, Источноевропске земље, фасц. 70, дос. 5, Извештај делегације о разговорима вођеним у Женеви о трговини Исток–Запад, 20. мај 1954, Пов. бр. 17481, стр. 4.

¹⁶ А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации. Советско-югославские отношения в 1953–1956 годах*, Москва 2008, 181–182.

¹⁷ *Yugoslavia. Political Diaries...*, 542.

они су и прихватили. Бугари су износили и да су задовољни начином транзита њихове робе преко Југославије. Једино је постојало неслагање око форме трговинских односа на основу које би се евентуална размена вршила. Југословенска делегација је била за компензациони аранжман по коме је размена одмах могла да крене, док су Бугари сматрали да би било боље да се закључи трговински уговор.¹⁸ За разлику од састанка са Бугарима, састанак са Румунима је протекао у знатно уздржанијој атмосфери. Они су одмах нагласили да не извозе нафту како би искористили капацитете својих рафинерија и Југословенима понудили бензин и друге нафтне деривате у замену за кукуруз, молећи брз одговор. Према инструкцијама из Београда, југословенска делегација им је понудила кукуруз али искључиво за нафту на шта они нису могли да одговоре и упутили су Југословене на њихово извозно предузеће Агроекспорт из Букурешта. За разлику од Бугара, Румунима форма сарадње није била битна већ су желели да разматрају само конкретне понуде за сарадњу.

Позитиван став према успостављању трговинских односа са Југославијом имала је и Албанија. Албанци су у разговору са југословенском делегацијом подвлачили да је успостављањем дипломатских односа уклоњена препрека за трговинску размену али су и подсећали да они мало шта имају за размену те да то куда ће та роба отићи одлучује њихова влада.¹⁹ Мађари су у сусретима са југословенском делегацијом истицали да су већ тада били у току разговори појединих југословенских и мађарских предузећа о конкретним пословима и потом се упознали са листом производа које је за размену нудила Југославија али нису показали нарочити интерес и за формално обнављање трговинских односа нити за транзит своје робе преко Ријеке, што је донекле зачудило југословенску страну.²⁰

После разговора са делегацијама суседних али и других источноевропских земаља и СССР-а делегација из Београда је стекла утисак да су све њихове делегације наступале са необавезујућим предлозима, очекујући иницијативу за обнову трговине између Југославије и ових земаља са југословенске стране. Такав закључак се убрзо показао погрешним. Совјетски амбасадор у Београду, Ваљков, посетио је 10. јуна Кочу Поповића и изнео му спремност Совјета да ступе у преговоре о робној размени, позивајући се управо на контакте из Женеви.²¹ Супротно дотадашњој пракси, овог пута било је уочљиво да све источноевропске делегације нису имале јединствен став у погледу нор-

¹⁸ ДАМСПС, ПА, 1954, Источноевропске земље, фасц. 70, дос. 5, Извештај делегације о разговорима вођеним у Женеви о трговини Исток–Запад, 20. мај 1954, Пов. бр. 17481, стр. 7.

¹⁹ *Исто*, 7–8. Несумњиво, било је јасно да политички фактор игра пресудну улогу у албанској спољној трговини. Показујући интерес за производе које је нудила Југославија, Албанци су са своје стране нудили вуну, битумен, уљарице и агруме.

²⁰ *Исто*, 9–10.

²¹ *Југословенско-совјетски односи 1945–1956*, зборник докумената, Београд 2010, 659.

мализације њихових економских односа са Југославијом већ издиференциран, у складу са економско-политичким интересима сваке поједине земље.²²

Колико је свака од ових земаља приступала обнови трговинских односа са Југославијом у складу са сопственим интересима најочљивије је на примеру Мађарске. Она је прва у незваничној форми предлагала Југославији обнову трговинске размене што у Београду по свему судећи није изгледало као логичан потез. Без обзира на реалну потребу трговинске размене са Југославијом, на мађарску понуду за обнављање трговинских односа у Југославији се гледало са сумњом. Она се Београду није чинила као самостална одлука Мађара већ више као „мисија“ коју су Мађарској наменили Совјети. Сумње су се темељиле на чињеници да је Југославија имала велика финансијска потраживања од Мађарске на основу репарација и других нерашчишћених економских односа из прошлости чије решавање је било логично пре поновног успостављања трговинских односа.²³

Уместо на државном нивоу, Мађари су први конкретан корак предузели на нивоу предузећа и то посредством једне немачке фирме из Франкфурта. У Бечу, 5. марта 1954. југословенски представници су се састали са извесним Бикенбахом који је представљао посредника између њих и мађарске стране и са њим разговарали о конкретној листи роба које би биле укључене у компензациони посао. Мађари су преко Бикенбаха инсистирали да се склопи посао од минимум 6 милиона долара размене у оба правца што је превазилазило вредност њихове робне размене са већином западних земаља са којима су имали закључене трговинске уговоре.²⁴ То је у Београду побудило сумњу да Мађари у ствари желе да постигну повећу трговинску размену индиректним путем (без трговинског уговора) а да истовремено изврдају плаћање репарација и других дуговања Југославији. Односно, овим послом Мађари су желели да задовоље своје потребе за увозом из Југославије а да истовремено избегну постављање захтева за регулисање дугова са југословенске стране.²⁵ Далибор Солдатић, југословенски амбасадор у Будимпешти, сматрао је да поред економских Мађари имају и политичких разлога због којих избегавају закључење трговинског уговора јер би обнова трговинских односа одјекнула и у ма-

²² ДАМСПС, ПА, 1954, Источноевропске земље, фасц. 70, дос. 5, Извештај делегације о разговорима вођеним у Женеву о трговини Исток–Запад, 20. мај 1954, Пов. бр. 17481, стр. 10.

²³ ДАМСПС, ПА, 1954, Мађарска, фасц. 52, дос. 2, ФНРЈ – Мађарска, 19. јануар 1954, Пов. бр. 18257, стр. 2. Без обзира на то, крајем јануара председник мађарске владе Имре Нађ говорио је о спремности за економску сарадњу са Југославијом мада после тога није уследио ниједан конкретан корак мађарске стране.

²⁴ ДАМСПС, ПА, 1954, Мађарска, фасц. 52, дос. 3, Депеша амбасадора Солдатића подсекретару ДСИП-а Вељку Мићуновићу, Стр. пов. бр. 16/54, 6. април 1954, Пов. бр. 44914, стр. 1.

²⁵ Исто, стр. 2.

ђарској јавности. Он је, стога, предлагао да се понуђени компензациони посао склопи али да његова вредност ни у ком случају не сме бити тако велика да замени редован трговински споразум за чије склапање Мађари, ако би до компензационог посла дошло у обиму који су они желели, више не би били ни заинтересовани а југословенска страна остала би без средства притиска за решавање питања својих финансијских потраживања од Будимпеште.²⁶ Средином априла Солдатић је о овом компензационом послу разговарао са помоћником мађарског министра иностраних послова Береијем, који га је уверавао да мађарска влада „гледа повољно“ на те контакте и да ће она таква настојања потпомоћи са чиме се сложио и Солдатић.²⁷ И овај разговор – као један у низу потеза мађарске стране попут непредузимања било каквих корака после Нађовог говора у мађарској скупштини или незаинтересованости мађарске делегације у Женеви за закључење трговинског уговора – могао је само да учврсти Београд у ставу до кога је по питању обнове трговинских односа са Мађарском, односно по питању компензационог посла, већ био дошао. Држећи се тог става, а на основу предлога Солдатића, Београд је предложени компензациони посао свео у оквире који су њему одговарали.

У Бечу су од 24. до 29. априла 1954, уз посредништво поменуте немачке фирме, директно преговарале југословенска и мађарска страна које су потом, 22. маја исте године, закључиле компензациони споразум у вредности од 2,25 милиона долара у оба правца.²⁸ До краја 1954. овај компензациони посао је успешно извршен са око 2 милиона долара на задовољство обе стране.²⁹

Успех првог покушаја трговинске размене после вишегодишњег прекида економске сарадње подстакао је даље кораке, пре свега, мађарске стране. Пошто у Београду нису веровали да ће Мађари пристати на закључење трговинског споразума, предложили су да се размена роба за идућу, 1955. годину, договори на нивоу трговинских комора двеју земаља. Мађари су пристали на тај предлог, али је потом њихов министар спољне трговине Ласло Хај предложио да се ипак закључи међудржавни трговински споразум.³⁰ Мађари су рачу-

²⁶ Исто.

²⁷ ДАМСПС, ПА, 1954, Мађарска, фасц. 51, дос. 6, Забелешка о разговору посланика Д. Солдатића са А. Береијем, 13. април 1954, Пов. бр. 45154, стр. 2.

²⁸ ДАМСПС, ПА, 1954, Мађарска, фасц. 50, дос. 21, Односи ФНРЈ – Мађарска. Септембар 1953 – септембар 1954, Пов. бр. 17671, стр. 2; ДАМСПС, ПА, 1954, Источноевропске земље, фасц. 70, дос. 2, Информација за мај 1954, Пов. бр. 17507, стр. 2. Према овом споразуму, Југославија је требало да у Мађарску изведе махом огревно дрво и резану дрвну грађу, хемијске производе и пирит а да из Мађарске увезе цемент, делове за пољопривредне машине, делове за радио апарате и сумпорну киселину.

²⁹ АЈ, КПП, I–3–а, Мађарска, Односи Југославија – Мађарска, без броја и датума, стр. 13.

³⁰ ДАМСПС, ПА, 1954, Мађарска, фасц. 50, дос. 3, Извештај Посланства ФНРЈ у Будимпешти за септембар – октобар 1954, Стр. пов. бр. 30/54, 26. октобар 1954, Пов. бр. 414094, стр. 3.

нали да би трговинска размена у 1955. години могла да се вишеструко повећа, а на то су рачунали и у Београду. У југословенском посланству крајем септембра организован је коктел за мађарске привреднике који су пословали са југословенским предузећима коме су се одазвали сви позвани и на коме је посланику Солдатићу скренута пажња да постоји и могућност превоза мађарске робе за Јужну Америку југословенским бродовима.³¹ Економски интереси обе стране налагали су да се још једном промисли о сврсисходности одлагања обнове трговинских односа због нерешених финансијских питања. У јесен 1954. у Београду су „преломили“ и пристали на закључење трговинског уговора са Мађарском, с тим да ускоро отпочну преговори о југословенским потраживањима. Преговори за склапање трговинског уговора су почели 21. децембра 1954, а договор постигнут јануара 1955. када је потписан споразум који је предвиђао робну размену између Југославије и Мађарске од чак 14 милиона долара.³²

Бугарска је, осим Мађарске, била једини југословенски сусед из Источног блока који је још 1954. године обновио трговинску размену. Већ је у јануару помоћник бугарског министра иностраних послова Герасимов напоменуо југословенском амбасадору у Софији Мити Миљковићу да треба очекивати успостављање и потом развијање трговинских односа Бугарске и Југославије.³³ Са југословенске стране, у лето исте године одлучено је да се Бугарима предложи трговинска размена на нивоу предузећа са предузећем а да се касније, када се две привреде упознају и испитају обостране могућности и ако се размена покаже успешном, пређе и на ниво сарадње између трговинских комора двеју земаља.³⁴ Већ у то време, Бугари су предлагали решавање свих нерешених финансијских питања што Југославији у том тренутку није одговарало. Она је од своје дипломатске мисије у Софији тражила да „обазриво одбије“ овај бугарски предлог и одложи га „за касније“.³⁵

У лето 1954. пали су и први покушаји конкретне робне размене. Између југословенског предузећа „Југонафта“ и једног бугарског предузећа преговарано је о компензационом послу, односно размени југословенског плинског уља за бугарску пшеницу и маст. Када је већ све било скоро готово, „Југонафт-

³¹ Исто.

³² АЈ, КПР, I–3–а, Мађарска, Односи Југославија – Мађарска, без броја и датума, стр. 13.

³³ ДАМСПС, ПА, 1954, Бугарска, фасц. 11, дос. 20, Југословенско-бугарски односи, Пов. бр. 18045, без датума, стр. 2.

³⁴ ДАМСПС, ПА, 1954, Бугарска, фасц. 12, дос. 29, Забелешка о разговору одржаном 7. августа 1954. у ДСИП-у између другова Драгоја Ђурића, Мите Миљковића, Рафаела Табора и Дурина Емила, Пов. бр. 17622, стр. 3.

³⁵ Исто. Уздржаност Југославије била је у овом случају мотивисана истим разлозима који ма и покушај Мађарске да обнови трговинску размену а „заобиђе“ склапање трговинског уговора с тим што је сада Југославија била та која је имала дуговања према другој страни.

та“ је отказала посао јер се испоставило да је плинско уље на списку стратегијских сировина које, по *Battle Act*-у, није било могуће извозити у земље Источног блока. Овај неуспели покушај није обесхрабрио Бугаре. На њихову иницијативу, у другој половини септембра 1954. закључен је компензациони споразум у вредности од 500.000 долара који је потписан у Београду.³⁶ Истовремено, Југославија се сагласила са бугарским предлогом о отпочињању преговора за закључење трговинског уговора из јула исте године и са Бугарима договорила да почетком наредне године у Београду две делегације почну разговоре чиме је трговинску размену између двеју суседних земаља требало увести у нормалне токове.³⁷

Обнова економских односа са Румунијом поделила је судбину других важних питања која су остајала нерешена иако је, формално, нормализација међудржавних односа са Румунијом започета. У склопу општег кашњења Румуније за другим земљама „народне демократије“, питање обнове њених економских односа са Југославијом није се, према мишљењу које је преовлађивало у Београду, тичала само ње и Југославије. Узимајући у обзир велику подређеност Румуније Совјетском Савезу и његовим интересима, у ДСИП-у су сматрали да економски односи СССР-а и Румуније сметају нормализацији економских (али и других) односа Југославије и Румуније јер је одржавање стања у тим односима какво је постојало захтевало „извесну“ изолацију Румуније.³⁸ У разбијању те изолације, улога Југославије као једине суседне земље која није била у совјетском лагеру могла је бити изузетно велика. Југославија је, осим интереса у домену политике, била заинтересована да та изолација буде превладана и због економских интереса који су се углавном обухватили румунску нафту и нафтне деривате.³⁹ То је показао и први контакт југословенских и румунских представника на разговорима о трговини Исток–Запад у Женеви.

У склопу наглог заокрета румунских власти током маја и јуна 1954 – када су Румуни дали низ иницијатива у процесу нормализације својих односа са Југославијом не би ли надокнадили заостатак за другима – и питање трговинске размене покренуто је са мртве тачке. У првој половини маја, у разговору са румунским министром за спољну трговину Марселом Попескуом, југословенском отправнику послова у Букурешту Илији Топалоском наговештено је

³⁶ ДАМСПС, ПА, 1954, Источноевропске земље, фасц. 46, дос. 16, Бугарска–Југославија, Пов. бр. 415625, без датума, стр. 4; *Yugoslavia. Political Diaries...*, 584.

³⁷ АЈ, КПП, I–5–6, Бугарска, Забелешка о разговору Павлича са бугарским амбасадором Ангеловим, 10. новембар 1954, Стр. пов. бр. 1015.

³⁸ ДАМСПС, ПА, 1954, Румунија, фасц. 80, дос. 5, Забелешка по питању каквоу политику према Румунији треба водити обзиром на садашње стање односа, 9. март 1954, Пов. бр. 17342, стр. 1.

³⁹ ДАМСПС, ПА, 1954, Румунија, фасц. 80, дос. 5, Преглед питања са Румунијом која би могли покренути, без датума, Пов. бр. 17943, стр. 2.

да ће Румунија прихватити југословенску понуду за успостављање трговинских односа.⁴⁰ Међутим, румунски одговор се отегао месецима и сачекао је долазак новог амбасадора Николае Гуине у Београд. Он је првих дана октобра у разговору са Беблером изнео предлог да разговори о међусобној трговини почну што пре, било у Београду било у Букурешту.⁴¹ Беблер је поздравио чињеницу да је дошло време и за успостављање трговинских односа што је сматрао значајним кораком напред у процесу нормализације односа две суседне земље, али није могао да каже ништа одређено о месту и времену отпочињања преговора изговарајући се чињеницом да је Југославија у то време већ водила трговинске преговоре са неколико земаља истовремено.⁴² После овог разговора, Румуни су били ти који су морали да на одговор чекају и то да у Букурешт дође нови југословенски амбасадор Никола Вујановић а потом и да га прими председник румунске владе Георги Георгију Деж. Вујановић је конкретан одговор о спремности југословенске стране да преговори почну у другој половини јануара 1955. одлучио да саопшти управо у разговору са Дежом 2. децембра 1954, јер је планирао да том добром вешћу створи што повољнију атмосферу за разговор о најтежем нерешеном питању тадашњих југословенско-румунских односа – положају српске националне мањине у Румунији односно неколико хиљада Срба прогнаних у Бараган. Прихватајући без задршке термин који је Вујановић предложио, Деж је желео да од њега чује и како Југославија види перспективу економских односа са Румунијом.⁴³ Вујановић је рекао да сматра да ће, упркос сличности две привреде, бити могуће да се пронађе низ артикала интересантних за размену обема странама, да трговинску размену Југославије и Румуније олакшава близина двеју земаља и јефтин транспорт као и да ће то бити важан импулс даљем развоју међусобних односа уопште.⁴⁴ Неколико дана после овог разговора, у Београду је са представницима румунске амбасаде коначно договорено да преговори о трговинском споразуму почну 15. јануара 1955. у Београду.⁴⁵

Једина земља у окружењу Југославије – чланица Источног блока са којом није дошло до обнове трговинских односа током 1953. и 1954. била је Албанија. Док су Мађарска и Бугарска већ имале и компензационе аранжмане са Југославијом и заказане преговоре о трговинском уговору а Румунија такође

⁴⁰ ДАМСПС, ПА, 1954, Румунија, фасц. 79, дос. 2, Извештај Амбасаде ФНРЈ у Букурешту за април – мај 1954. године, Стр. пов. бр. 4, Пов. бр. 46268, стр. 6.

⁴¹ АЈ, КПР, I– 5–6, Забелешка о разговору држ. подсекретара др Беблера са г. Гуина-ом, румунским амбасадором, 2. октобар 1954., Пов. бр. 413023, стр. 1.

⁴² Исто.

⁴³ ДАМСПС, ПА, 1954, Румунија, фасц. 80, дос. 5, Забелешка о разговору са председником владе Дежом на дан 2. децембра, 2. децембар 1954, Пов. бр. 17870, стр. 3.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ ДАМСПС, ПА, 1954, Румунија, фасц. 80, дос. 5, Забелешка о разговору са Цотеану Ницолеа-ом секретаром румунске амбасаде, 10. децембар 1954, Пов. бр. 416295.

заказала преговоре, дотле са албанске стране није учињено ништа слично томе. Слабости албанске привреде нису биле био главни разлог зашто до оживљавања трговине није дошло; разлози су лежали у политичкој сфери. С једне стране, била је очигледна спорост и невољност са којом је албанска страна приступала нормализацији односа са Југославијом а с друге, незадовољство Југославије брзином и одсуством суштинске нормализације међудржавних односа са суседном Албанијом, који су учинили да успостављање редовних трговинских односа до краја 1954. године буде сасвим нереално.

Преговори о трговинским уговорима за 1955. годину са Мађарском, Бугарском и Румунијом текли су се готово истовремено током децембра 1954. и јануара 1955. Радило се, дакле, не о изолованим преговорима Југославије са једном или другом од земаља у суседству које су се налазиле под доминацијом Совјетског Савеза већ о опредељењу власти у Београду како је дошло време да се њихови економски односи са Истоком поново успоставе и тако обезбеди и економска корист од нормализације односа са земљама Источног блока, која је према југословенским очекивањима требало да буде вишеструка.

У периоду од завршетка Другог светског рата до сукоба 1948. Совјетски Савез и источноевропске земље имали су доминантан положај у југословенској спољној трговини. У току 1948, увоз из ове групе земаља чинио је 45,7% укупног југословенског увоза а извоз у те земље чак 50,7% укупног извоза.⁴⁶ Узимајући то у обзир, јасно је колико је Југославија била погођена економском блокадом коју су јој ове земље наметнуле после 1948. године али је такође и јасно где је, после Стаљинове смрти, лежао југословенски интерес за економску сарадњу са тим земљама. Основни циљ који је Југославија желела да постигне обнављањем размене са земљама совјетског лагера, па и оним суседним, био је стварање већег маневарског простора за сопствену спољну трговину. У Београду су очекивали да то постигну повећањем обима трговинске размене, а нарочито извоза, јер је у ове земље било лакше пласирати производе који су на другим тржиштима теже проналазили купце.⁴⁷ У плановима Београда ни улога увоза из источноевропских земаља није била мала. Увозом је требало обезбедити снабдевање неким важним сировинама и полуфабрикати-ма (кокс и угаљ за коксирање) које је у том тренутку Југославија увозила искључиво са Запада а било је „у интересу независности“ њене политике да има могућност да их увози и са Истока.⁴⁸ Структуром увоза каква је била предвиђена за земље совјетског блока Југославија је, уз обезбеђивање сировина,

⁴⁶ ДАМСПС, ПА, 1954, Источноевропске земље, фасц. 46, дос. 5, Робна размена са источноевропским земљама, без датума, Пов. бр. 18074, стр. 1.

⁴⁷ *Исто*, стр. 5.

⁴⁸ АЈ, КПР, I-5-б, САД, Информација о неким привредним питањима, 1. фебруар 1955, без броја, стр. 11.

истовремено растерећивала и свој платни биланс према Западу где су сва плаћања обављана у девизама.

Када су у Југославији говорили о „маневарском простору“ за своју економију мислили су преваходно на своје економске односе са Западом. Појава могућности извоза у источноевропске земље требало је да растерети југословенска предузећа која су извозила на Запад и да им омогући постизање виших цена и на тим тржиштима, што се већ током 1954. године показало тачним када су у питању били неки пољопривредни артикли, пре свега месо.⁴⁹ У прилогу извозу на Исток уместо на Запад говорили су и мања избирљивост источних земаља у погледу асортимана, квалитета или амбалаже производа као и просечно 5–10% више цене на том него на западном тржишту.⁵⁰ Уз то, приликом обнављања економских односа са источноевропским земљама у Југославији су имали на уму и прилику за пласман производа својих бродоградилница за које су нарочито били заинтересовани на Истоку као и прилику да се добију повољни кредити и дугорочно запосле важни индустријски капацитети попут фабрика за прераду бакра у Севојну и Светозареву.⁵¹ Најзад, на обнову економских односа са Истоком гледало се и као на „материјалну базу“ за нормализацију међудржавних политичких и других односа.

Без обзира на велики југословенски интерес у економској сфери, у Београду су били свесни да даља нормализација односа са суседним и другим земљама Источног блока „безусловно захтева“ што скорије регулисање међусобних потраживања која су укључивала и обештећење за губитке које је Југославија претрпела у годинама економске блокаде.⁵² То је у круговима југословенских власти сматрано предусловом даље сарадње али не и догмом. О томе је сведочио веома прагматичан приступ Југославије обнови економских односа са суседним „народним демократијама“ који се огледао у закључивању компензационих послова током 1954; то је омогућило да се стекне економска корист од трговине а да се не доведу у питање југословенска потраживања. Она су тиме само тренутно стављена у други план да не би отежавала прве кораке у обнови економских односа са Истоком и да инсистирањем на њима Београд не би самом себи ускратио прилику да прошири маневарски простор према Западу.

⁴⁹ Исто, 10. Када је, на пример, у питању била Западна Немачка сматрало се да ће се лакше „маневрисати“ ако се обезбеде алтернативна тржишта у Чехословачкој и Пољској или алтернатива увозу из Немачке, опет из ове две земље.

⁵⁰ ДАМСПС, ПА, 1954, Источноевропске земље, фасц. 46, дос. 5, Робна размена са источноевропским земљама, без датума, Пов. бр. 18074, стр. 5.

⁵¹ АЈ, КПР, I–3–а, СССР, к. 170, Посета државно-партијске делегације СССР-а на челу са Н. С. Хрушчовом 26. маја до 3. јуна 1955, Информативно-политички материјал, Нормализација економских односа ФНРЈ са источноевропским земљама, 4. мај 1955, без броја, стр. 3 – 5.

⁵² Исто, стр. 5.